

PROBLEMI RAZVOJA SOCIJALIZMA

ADOLF DRAGIČEVIĆ

ODNOSI SAMOUPRAVLJANJA I TRŽIŠNA PRIVREDA

Kritika jednog filozofskog stanovišta

Što se više socijalističko društvo razvija i što više, prema tome, ulazi u epohu komunizma, to i socijalistička robna proizvodnja u sve većoj mjeri dolazi do izražaja. Ekonomski sistemi socijalističkih zemalja poprimaju sve brojnija tržišna obilježja, a jasno se zapaža na svim stranama sve izrazitija tendencija daljnjeg jačanja ovog oblika robne proizvodnje.

Ponekad izgleda kao da moderni socijalizam ponavlja put kojim se kretao kapitalizam.

Doba prve velike akumulacije »kapitala« karakterizira snažna uloga države i autarkična priroda privrede kako u granicama zemlje tako ponekad čak i u okviru pojedinih regija unutar nje. Razvija se uporedo i tržišna privreda koja »iznudaže« sve veće ustupke i poprima najzad razmjere koji daju dovoljno osnova da se noviji socijalistički ekonomski sistemi tretiraju kao »liberalni socijalizam«. Dakako, svaka sličnost s kapitalizmom i njegovim razvojem samo je prividna, jer se radi o posve različitoj sadržini i novim ciljevima koji se žele postići razvojem socijalističke robne proizvodnje.

U proteklih pedeset godina prošla je socijalistička robna proizvodnja put koji obilježava mnoštvo okršaja kako u samoj ekonomskoj praksi i nastojanjima da se ona probije i ostvari, tako i u socijalnoj teoriji koja je morala zauzeti stav prema tim kretanjima te opravdavati ili osporavati njihovu nužnost i socijalistički karakter odnosa što ih izaziva sama robna proizvodnja. Korisno će biti da se ukratko podsjetimo na neke važnije momente u razvoju teorije i prakse socijalističke robne proizvodnje.

U času pobjede velike oktobarske revolucije dominiraju uvjerenja da je zadatak ovog prevrata da, pored ostalog, jednom zauvijek likvidira svaku robnu proizvodnju pa prema tome i sve one kategorije i zakone koji su vezani uz to privređivanje te čine »buržoasko« nasljeđe koje treba što prije da nestane. Taj zadatak izričito ističe i program RKP (b) iz 1919. godine ovim riječima:

»U oblasti raspodjele zadatak je sovjetske vlasti u tome da neprekidno produžava zamjenu trgovine planskom raspodjelom proizvoda u općenarodnim razmjerima. Cilj je organizacija cijelog stanovništva u jedinstvenu mrežu potrošačkih komuna, sposobnih da najvećom brzinom, planski, ekonomično i s najmanje utrošenog rada raspodjeljuju sve potrebne proizvode, centralizirajući sav aparat za raspodjelu.«¹

Nastojalo se, vidimo, odmah pristupiti komunističkoj organizaciji proizvodnje i raspodjele. Prvo razdoblje – koje će kasnije biti nazvano »ratnim komunizmom« – obilježava najstroži centralizam za koji se vjeruje da je upravo to komunizam. Taj se »komunizam« ostvaruje u oblasti industrije posredstvom tzv. glavkizma, tj. potpune nesamostalnosti poduzeća i stroge proizvodnje i raspodjele prema planovima i narednjima iz centra. U poljoprivredi vlada tzv. prodravzverstka, tj. oduzimanje svih viškova bez naknade. Zaposleno osoblje u državnim tvornicama prima još sredinom 1921. godine 93 posto plaće u naturi.²

Bilo je to već doba u kojem je ova prerana komunistička organizacija društva pokazala sve svoje slabosti i negativnosti, pa već krajem ove godine – u svom govoru o četvorogodišnjici revolucije – Lenjin daje nepovoljan sud i kritiku ove prakse riječima: »Mi smo računali – ili će možda biti tačnije reći: mi smo pretpostavljali bez dovoljno računa – da ćemo neposrednim zapovjestima proleterske države moći organizirati državnu proizvodnju i državnu raspodjelu proizvoda komunistički – u sitnoseljačkoj zemlji. Život je pokazao našu grešku.«³

U praktičnoj ekonomskoj politici dolazi do uvođenja NEP-a i »produktobmena« a zatim i »tovoarobmena«. Teorija se lako ne snalazi i iz brojnih kontroverzi proizlazi prevladajuća ocjena ovog zaokreta kao poraza ili u najmanju ruku kao koraka nazad i odstupanja od puta komunističke izgradnje novog društva. Zaokret se ipak prihvaća kao nužan ustupak prilikama u kojima na selu dominira sitno-seljačka proizvodnja pa je upravo radi njenog razvoja i unapređenja nužna robno-novčana struktura u odnosima između grada i sela.

Prema tome, zaključak je da se temeljni uzrok robne proizvodnje nalazi upravo u toj zaostalosti poljoprivrede. Kad te zaostalosti ne bi bilo ne bi trebala ni tržišna privreda. To stanovište dugo vlada i postaje u razdoblju 1929–1932. teoretska osnova nastojanja kojima se želi opravdati procese forsirane kolektivizacije na selu. Pored toga pokreta započine s ovim razdobljem i stroga planska privreda vezana uz donošenje prvog petogodišnjeg plana.

To je pothranjivalo – kaže F. M. Makarova – oživljavanje »lijevih tumačenja po pitanju trgovine, cijena i novca. Ponovno su se pojavili pokušaji suprotstavljanja planskog upravljanja privredom i vrijednosnih

¹ »KPSS v rezolucijah i vešenijah sjezdov, konferencii i plenumov CK«, Moskva, 1953, sv. I, str. 425-6.

² Opširnije opisuju ova nastojanja da se uklone svi odnosi robne proizvodnje i razmjene proizvoda: M. V. Kolganov, *K voprosu ob ispolzovanii tovarno-denežnih instrumentov v pervie godi sovjetskoj vlasti*, »Uoprosi ekonomiki«, br. 7/1952; A. Guskov, *Tovarno-denežnie otnošenja pri socializme*, Moskva, 1959; A. Vacić, *Uzroci robne proizvodnje u socijalizmu*, Beograd, 1966.

³ »Izabrana dela«, Beograd, 1960, sv. 14, str. 395.

oblika kao nespojivih i protivrječnih ekonomskih pojava.⁴ Kakve su sve razmjere i odjeka imali ovi zahtjevi da se eliminiira robna proizvodnja u zemlji koja je već skoro ili sasvim »ostvarila socijalizam« vidi se i iz nastojanja CK SKP (b) da uvjeri javnost o potrebi daljnjeg razvijanja sovjetske tržišne privrede.⁵

Pa ipak se još uvijek vjeruje da su postojeće kategorije tržišne privrede »instrumenti buržoaske ekonomike koje je sovjetska vlast uzela u svoje ruke i prilagodila interesima socijalizma«. A tek od 1941. godine – nakon jednog savjetovanja ekonomista sa Staljinom – slijedi priznanje da u toj sovjetskoj robnoj proizvodnji djeluje i zakon vrijednosti. Potpunija objašnjenja o nužnosti tržišne privrede i zakona vrijednosti u sovjetskoj privredi daje Staljin u svojoj posljednjoj raspravi »*Ekonomičeskie problemi socializma v SSSR*« (1952).

To je otvorilo mogućnost i dalo podstrek širim raspravama o prirodi, ulozi i perspektivi robne proizvodnje i zakona vrijednosti u socijalističkoj društvenoj zajednici.⁶ Još veći zamah tim diskusijama daju promjene u upravljanju privredom do kojih dolazi u Sovjetskom Savezu od 1956. godine, a napose opet stavovi političkih ljudi i foruma o nužnosti daljnjeg razvijanja i unapređivanja robno-novčanih odnosa na suvremenijoj etapi razvoja socijalizma. Čak su i sastavljači programa KPSS – usvojenog na XXII kongresu – našli za potrebno da istaknu da se u daljnjoj »komunističkoj izgradnji« mora »do kraja koristiti robno-novčani odnosi, u skladu s novom sadržinom koja im je svojstvena u periodu socijalizma«.⁷

Od tada se u sovjetskoj ekonomskoj, sociološkoj i filozofskoj književnosti tretira tržišni karakter socijalističke privrede kao normalni, zakoniti oblik organizacije novog društva i saobraćaja između njegovih pripadnika kao proizvođača i potrošača društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka. Pažnju teoretičara zaokuplja traženje novih metoda upravljanja privredom i s tim povezano razvijanje tržišnog mehanizma i takvih uvjeta privređivanja koji omogućuju nesmetano djelovanje objektivnih ekonomskih zakona.⁸

Druge su socijalističke zemlje u početku svoga razvoja naprosto prihvatile i kopirale sovjetska iskustva; dijelom zbog sličnih privrednih prilika u kojima su se našle iza rata i još više zbog općih uvjerenja da je to jedino moguće rješenje u izgradnji i razvijanju socijalističke privrede i socijalističkih odnosa proizvodnje. Bilo je ipak dovoljno veoma kratkotrajno iskustvo pa da se sagleda da administrativno upravljanje privredom i nerazvijene odnose robne proizvodnje zakonito prate aljkavi odnosi prema društvenoj imovini, nizak stupanj produktivnosti rada,

⁴ U zborniku »*Preimustva socialističeskoj sistemi hozjajstva*«, Moskva, 1959, str. 113.

⁵ Isp. »*KPSS v rezolucijah i rešenijah sjezdov, konferencij i plenumov CK*«, sv. II, str. 675. i 722.

⁶ Isp. M. Samardžija, *Problemi robne proizvodnje u privrednoj praksi i ekonomskoj nauci u Sovjetskom Savezu*, »*Socijalizam*«, br. 2/1961. i S. Džodan, *Robna proizvodnja u socijalizmu*, »*Ekonomski pregled*«, br. 10/1966.

⁷ »*Materiali XXII. sjezda KPSS*«, Moskva 1961, str. 387.

⁸ Prve rasprave ove orijentacije prikazuje Lj. Prvulović, *Diskusije o promjenama u privrednom sistemu SSSR*, »*Međunarodni problemi*«, br. 4/1964.

neracionalnost brojnih investicionih i drugih ekonomskih odluka i opća nezainteresiranost radnih kolektiva i njihovih pripadnika za brži tehnički progres i veći radni učinak.

Od 1956. godine vode se u većini socijalističkih zemalja burne rasprave o »novom modelu socijalističke privrede« i putevima za oslobađanje proizvodnih snaga od administrativnih stega i za slobodnije djelovanje robnih proizvođača kao samostalnih privrednika te reguliranjem društvenog privređivanja objektivnim djelovanjem ekonomskih zakona, a u prvom redu zakona vrijednosti. Napose se u tome ističu poljski, čehoslovački i jugoslavenski ekonomisti, a u njihovim je zemljama robno-novčana privreda i doživjela najveći razmah.⁹

U tim praktičnim i teorijskim nastojanjima Jugoslavija ipak uživa poseban položaj i najdalje je išla u analizi i razvoju robnonovčanih odnosa proizvodnje. To je prirodna posljedica neuporedivo šire platforme i daleko bogatijih podsticaja za razvijanje teorije i prakse socijalističke robne proizvodnje u našoj zemlji. Dok su u drugim socijalističkim zemljama razvoj robno-novčanih odnosa uvjetovale uglavnom potrebe (i s njima povezana nastojanja) da se unaprijedi ekonomski organizam radi njegova uspješnijeg funkcioniranja i daljnjeg razvoja proizvodnih snaga, kod nas su uz to došli do izražaja i drugi ciljevi koji se razvojem robno-novčanih odnosa žele ostvariti.

Tri su važna momenta od kojih polaze nosioci ekonomske politike i ekonomski teoretičari u svojim nastojanjima da unaprijede naše robno-novčane odnose i omoguće što slobodnije i što efikasnije djelovanje ekonomskih zakona. To su:

prvo, težnja da se postigne takva organizacija društvenog rada i privređivanja koja će omogućiti da se u proizvodnji i potrošnji optimalno iskoristi sve što smo dostigli i da se stvore uvjeti koji će omogućiti daljnji brzi razvoj proizvodnih snaga i još brži porast društvenog standarda;

drugo, opći naponi da se naša privreda sa svojim radnim organizacijama i njihovim udruženjima što uspješnije uklopi u međunarodnu podjelu rada i da se, u tu svrhu, ostvare u našoj sredini takvi uvjeti privređivanja u kojima će se naši privrednici nužno izgrađivati i razvijati kao dobri poduzetnici i osposobljavati za velike okršaje sa stranim partnerima na domaćim i inozemnim tržištima;

treće, formiranje i razvijanje novog načina proizvodnje materijalnog života društva i odnosa proizvodnje i prometa koji odgovaraju dostignutom stupnju razvoja društvenih materijalnih proizvodnih snaga, tj. odnosa samoupravljanja za koje smo se jednodušno opredijelili i koji čine najmarkantnije obilježje našeg socijalizma i najdragocjenije rezultate našeg sveukupnog razvoja.

Ti su momenti uvjetovali veoma brzi razvoj robno-novčanih odnosa u nas i sve veće angažiranje ekonomskih teoretičara u iznalaženju najprikladnijih oblika i puteva za samostalno djelovanje radnih organizacija kao robnih proizvođača. Nužnost robne proizvodnje i djelovanja zako-

⁹ Za upoznavanje diskusija koje su se vodile među poljskim i čehoslovačkim ekonomistima vidi: *Poljski ekonomisti o problemima socijalističke privrede*, Beograd, 1960; *Diskusija o poljskom modelu socijalističke privrede*, »Spoljnopolitička dokumentacija«, br. 9/1958; *Zbornik radova čehoslovačkih ekonomista*, Beograd, 1965.

na i kategorija koji su vezani uz njeno funkcioniranje, toliko su snažno prisutni u našoj sredini da se u ekonomskoj književnosti i nije vodila polemika o potrebi robne proizvodnje na ovom stupnju razvoja materijalnih proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje našeg društva. Tražilo se i traži se još uvijek najpogodnije oblike njenog ispoljavanja i najuspješnija sredstva za otklanjanje ili ublažavanje negativnih posljedica koje zakonito prate ovaj oblik proizvodnje.

Nisu se snašli u tim društvenim i teorijskim nastojanjima neki naučni radnici. I ne samo da se nisu angažirali u općim naporima da se razvije robna proizvodnja i sistem robno-novčanih odnosa – radi što bržeg i efikasnijeg ostvarivanja navedenih zadataka – već su iz njihovih redova potekle veoma oštre kritike naše tržišne privrede pa i zahtjevi da se ona časovito »ukine«.

U kritici naših robno-novčanih odnosa prednjače neki suradnici časopisa »Praxis«. Bilo je ozbiljnih pokušaja da se s njihovim stavovima polemizira i da se u raspravi raščiste pojmovi i pogledi na naše društveno kretanje. Očito je nedostajalo znanja pa se jednostavno ignoriralo čak i izvrsne studije koje su direktno i poimenično s njima raspravljale.¹⁰ Unatoč tome još se tu i tamo pojavi poneki teoretičar s radikalnim zahtjevom da se ukine robna proizvodnja i tako otkloni izvor svih naših nevolja i proka.

Najnoviji pokušaj ove vrste poduzima dr Davor Rodin u svojoj kritici naše rasprave o zakonu vrijednosti i raspodjeli prema radu u socijalističkom samoupravnom društvu.¹¹

On poručuje radničkoj klasi da će se osloboditi jedino ako »ukine društvo robne proizvodnje«. Prema tome, ako išta hoće postići i svoj društveni i materijalni položaj popraviti mora se boriti »za ukidanje robne proizvodnje kao krajnjeg uzroka svih potkradanja i posljednjeg temelja svih nejednakosti među ljudima«. Samo »potkradanje radničke klase« Rodin poistovećuje s »eksploatacijom radničke klase«, a širenje »konkurencije« u oblasti nadgradnje tretira kao povratak u »građansko društvo« i dopušta da bi to doista mogao biti »mirni prijelaz iz kapitalizma u socijalizam«. Konačno, u našim nastojanjima da se reduciraju enormno veliki dohoci u oblasti nadgradnje i svedu na nivo osobnih dohodaka radničke klase on vidi »direktno ideologijsko zamučivanje horizonta stvarnih interesa radničke klase«. Njegovo je duboko uvjerenje da »radnička klasa ne treba više zaštitnike niti one koji će joj teoretski otvarati oči«.

Rodin mi ne bi smio zamjerati na sumnji da su njegove kritičke primjedbe dobronamjerne. Ne samo zbog toga što suprotstavlja Dragičevića »profesora političke ekonomije« Dragičeviću »društveno angažiranom marksisti« (!) i što svojim početnim izlaganjima daje šansu da se odmah zaključi kako iz čitavog mog raspravljanja proizlazi konačno nekoliko banalnih prijedloga. Tu sumnju opravdavaju još više njegovi stavovi i metoda kritike nekih mojih gledišta.

¹⁰ Isp. npr. izvrsnu studiju Zivojina Rakočevića, *Robna vrijednost i mistifikacija »raspodjela prema radu«, »Socijalizam«, br. 4/1965.*

¹¹ D. Rodin, *Nakon studije prof. dra A. Dragičevića »Zakon vrijednosti i raspodjela prema radu u socijalističkom samoupravnom društvu«, »Vjesnik« od 4. i 6. listopada 1967.*

Otkud docent Rodin meni predbacuje da se »zalažem« za djelovanje zakona vrijednosti u oblasti nadgradnje, kad ja uporno dokazujem da najčešće nema uvjeta za to djelovanje, i da u toj oblasti »monopolizam trajno caruje i rijetko kad poprima blaže forme«, pa zbog toga i tražim druga sredstva koja će onemogućiti pojavu i širenje »monopolističkih superdohodaka i položajnih renti« u ovoj oblasti.¹²

Rodin vidi samo negativne strane zakona vrijednosti i konkurencije posredstvom koje se taj zakon ostvaruje. Za njega je zakon vrijednosti »najbarbarskiji od svih zakona«. Rodin ne promatra dijalektički svijet koji nas okružuje. Taj je zakon u isto vrijeme i najhumaniji jer ne priznaje nikakve »veze« i »preporuke« i jednakom mjerom kažnjava neuspjeha i nagrađuje uspjehe svih pripadnika zajednice. Taj je zakon ujedno i najprogressivniji jer moderni socijalizam dužuje svoje ostvarenje u velikoj mjeri njegovim djelovanjima i jer je on još uvijek motorna snaga daljnjih društvenih mijena. Dobar poznavalac Marxove teorije mora uvažavati i ove aspekte djelovanja zakona vrijednosti ili mora napadati samog Marxa što te aspekte cijeni i uvažava.

Velike su zablude kad se promatra konkurencija neovisno od stupnja razvoja materijalnih proizvodnih snaga, na kojima ona počiva, i kad se imaju u vidu samo njene »negativne« strane. U klasičnoj književnosti naučnog socijalizma nalaze se mnoge pozitivne ocjene konkurencije i detaljni opisi njenih progresivnih funkcija u razvoju privrede i društva. Svako ignoriranje ove napredne uloge konkurencije neizbježno rađa »reakcionarne teorije«.¹³

Slažemo se s Rodinom da se fetiški karakter robne proizvodnje nipošto ne ukida promjenom subjekta upravljanja, ali se nipošto ne može prihvatiti njegovo uvjerenje da se taj fetišizam može ukinuti jednostavnim »napuštanjem robne proizvodnje«. Treba za to dostići neuporedivo viši stupanj razvoja materijalnih proizvodnih snaga nego što ga posjeduje naša suvremena zajednica.¹⁴

¹² U osmom i devetom nastavku rasprave koju Rodin kritizira jasno izlažem svoj stav kad pišem: »Radne organizacije u sferi društvene nagrađnje i društvenih službi imaju u pravilu izrazito monopolistički položaj. Pitanje je da li su i koliko uopće one mogu biti proizvođači roba. Mnoge se njihove usluge ne nude već nameću silom zakona i običaja. Usluge su većinom strogo originalne i nastaje klasično pitanje da li proizvod rada koji se ne reproducira uopće može biti roba. Konzumenti usluga nemaju u pravilu izbora, već su strogo ili uglavnom upućeni na njihova jednog jedinog isporučioća. Naša nastojanja da se ova ograničenja prevladaju u oblasti zdravstva i školstva nisu dala nekih važnijih rezultata - barem ne sa gledišta trajnosti i dugoročne održivosti poduzimanih eksperimenata... Teško je sagledati kako bi se ove radne organizacije mogle uključiti u onaj mehanizam raspodjele koji se ostvaruje posredstvom odnosa ponude i potražnje... Monopolizam ovdje trajno caruje i rijetko kad poprima blaže forme. Zato se ovdje monopolistički superdohoci i položajne rente najviše i množe.«

¹³ V. I. Lenjin, *Prilog karakteristikci ekonomskog romantizma, »Izabrana dela«*, Beograd, 1960, sv. 3, str. 87. Upućujemo Rodina i na Marxov spis *Bijeda filozofije* u kojem se takođe raspravlja o pozitivnim djelovanjima konkurencije, te izričito povezuje ta djelovanja uz određeni stupanj razvoja materijalnih proizvodnih snaga.

¹⁴ »Obličje procesa društvenog života, tj. procesa materijalne proizvodnje, skinut će sa sebe mistični magloviti veo samo kad kao proizvod slobodno udruženih ljudi bude stajao pod njihovom svjesnom planskom kontrolom. Ali ovo zahtijeva takvu materijalnu osnovu društva ili takav niz materijalnih uslova egzistencije, koji su opet samonikao proizvod duge i bolne historije razvitka.« - K. Marx, *Kapital*, Zagreb, 1947, sv. I, str. 44.

Rodina užasava i sama pomisao da bi se konkurencija mogla proširiti i na neprivredne oblasti. Gdje toga ima to nipošto ne može biti socijalistička društvena zajednica. Samo građansko društvo odlikuje konkurencija svih zvanja u neprivrednim djelatnostima, pa štaviše i konkurencija između »sveučilišnih profesora«.¹⁵

Nije mi namjera da budim Rodina iz tog lijepog sna i maštanja da je sveučilišna karijera (unatoč reizbornosti) trajno zagarantirana kao stečeno pravo. Ja ipak vjerujem da će u skoroj budućnosti, u interesu ovog društva, konkurencija ozbiljno ugroziti i njegovo i moje mjesto u organizaciji društvenog rada.

Nije ovdje mjesto da se istražuju svi izvori i korijeni ovih i sličnih gledanja na robnu proizvodnju, konkurenciju i zakon vrijednosti u našem društvu. Sigurno je ipak da iza toga leži stanovito zanemarivanje svih onih iskustava što ih je izbacila na površinu kao zakonitost socijalistička robna proizvodnja u proteklih pedeset godina svoga postojanja. Po srijedi je takođe i neuvažavanje goleme literature koja je to iskustvo sa svih stanovišta istraživala, što je kad se radi o naučnim radnicima u najmanju ruku nekorektan postupak. Konačno, radi se uvelike i o svojevrstnoj i za nas neprihvatljivoj interpretaciji i primjeni klasične teorije naučnog socijalizma u analizi današnjice.

Jer kako da se protumači Rodinova tvrdnja da u našim uvjetima svi sektori društvene proizvodnje života, koji stoje pod direktnom kontrolom zakona vrijednosti, »objektivno postaju žrtve eksploatacije«. On postupa najblaže rečeno nekolegijalno kada meni pripisuje ono što on misli pa uvjerava javnost kako ja tvrdim da je naša radnička klasa eksploatirana te zatim i s te pozicije promatra moje stavove i prijedloge.

Istina je da se u mojoj raspravi govori o »potkradanju« radničke klase, ali na osnovu čega Rodin zaključuje da je to »Dragičevićev termin za eksploataciju«. Nije to moj termin za eksploataciju. Rodin vrlo dobro zna da bih ja upotrijebio i delikatnije termine kada bih bio uvjeren da oni odražavaju stvarno stanje. Pa ako nema drugih namjera onda nam daje povoda za svakakva zaključivanja pa čak i za sumnje u dobro poznavanje osnova Marxove teorije.

Eksploatacija radničke klase i potkradanje radničke klase dvije su različite pojave. Marx dopušta da buržoazija i potkrada radničku klasu, ali tu pojavu apstrahira u analizi eksploatacije najamnih radnika. Štaviše, on upravo dokazuje da ta eksploatacija nije nikakva zloupotreba ili neko potkradanje. Eksploataciju poistovećuju s potkradanjem Sismondi i građanska teorija »ekonomije blagostanja«. Ako smo marksisti, onda

¹⁵ Nisam shvatio Rodinovu tvrdnju da »u građanskom društvu doista ministri jedan drugom konkuriraju na političkom tržištu«. Valjda konkuriraju jedan drugom kandidati za ministre, poslanike i razne druge političke funkcionere. Svjedoci smo procesa razmaha takve konkurencije i kod nas. Ne mislim da je ponuda većeg broja programa i kandidata u izborima za ministarska i poslanička mjesta, kao i konkurencija među njima, nekakav povratak u kapitalizam; naprotiv, ocjenjujem ovu pojavu kao jednu od najkrupnijih tekovina u našem političkom životu i vidan dokaz napatka u demokratskom razvitku našeg društva.

tu nemamo šta dvoumiti: naša radnička klasa nije eksploatirana, ali je unatoč tome potkradaju poneki članovi zajednice pa i čitavi društveni slojevi u novije vrijeme.

Milan Škrbić nije vjerojatno tako olako izveo usporedbu s Ignacijem Daszinskim¹⁶. Pribjegao je jamačno toj usporedbi radi ovakve primjene Marxove teorije eksploatacije i radi drugih stavova koji uvelike odudaraju od koncepcija naučnog socijalizma.

Uzmimo na primjer Rodinov kategorički zaključak, da je robna proizvodnja »posljednji temelj svih nejednakosti među ljudima«. Naučni nas socijalizam naprotiv poučava da je temelj svih nejednakosti među ljudima ona društvena osnova iz koje izrasta i sama robna proizvodnja, a čini je *privatno vlasništvo* nad sredstvima za proizvodnju i društvena *podjela rada* koja pojedince i skupine trajno vezuje uz određene djelatnosti i funkcije.

Nije to nikakva igra riječima ili cjepidlačenje slično nadmudrivanju: šta je prije – kokoška ili jaje. Jasnoća u ovim pitanjima prvi je preduvjet svake socijalne akcije za suvremene društvene promjene.

Klasična je teorija naučnog socijalizma često pretpostavljala da će se u političkoj revoluciji proletarijata likvidirati i robno-novčani odnosi. Ali je i pored toga upozoravala da će i nakon te likvidacije ostati prisutan jedan od dva navedena »temelja« nejednakosti među ljudima. Ostat će podjela rada, a ona je »jedan od najvažnijih izvora današnje društvene nejednakosti«¹⁷ koji može presahnuti samo tako »da se podjela rada nanovo ukine«¹⁸.

Neuobičajeno je i Rodinovo tretiranje problema oslobođenja radničke klase. On smatra da se radnička klasa može osloboditi od eksploatacije i eksploatatora svih varijanti jedino »ako ukine društvo robne proizvodnje«. U to je štaviše toliko uvjeren da svako stanovište kvalificira kao »direktno ideologijsko zamučivanje horizonta stvarnih interesa radničke klase«.

Poznato je da naučni radnici nisu jednodušni u pogledu shvatanja i tumačenja razlika između klasične teorije ekonomskog oslobođenja radničke klase i klasične teorije ekonomskog oslobođenja rada.¹⁹ Filozofi većinom priznaju da je moguće samo ekonomsko oslobođenje radničke klase; Rodin je čini se jedini koji to oslobođenje vezuje uz ukidanje društva robne proizvodnje.

Za osnivače naučnog socijalizma svodi se oslobođenje ove vrste na nekoliko važnih pobjeda i prevrata, a to su: osvajanje političke vlasti,

¹⁶ M. Škrbić, *Nakon »druge strane analize« dra D. Rodina*, »Ujesnik«, od 20-24. listopada 1967.

¹⁷ V. I. Lenjin, *Država i revolucija*, »Izabrana dela«, Beograd, 1949-1950, sv. 2, knj. 1, str. 212.

¹⁸ Marx-Engels, *Njemačka ideologija*, »Naše teme«, br. 5/1957, str. 888. Isp. takođe Engelsov u raspravu *Principi komunizma*, Marx-Engels, »Rani radovi«, Zagreb, 1953, str. 359-360; njegov spis *O stambenom pitanju*, Marx-Engels, »Izabrana dela«, Beograd, 1949-1950, sv. 1., str. 543-544, Marxov spis *Kritika Gotskog programa*; Lenjinov spis *Uelika inicijativa* itd.

¹⁹ Naš pokušaj da otvorimo raspravu o ovim pitanjima (*Profesori na ispitu*, »Naše teme«, br. 3/1966) još uvijek je bez odgovora.

eksproprijacija eksproprijatora, pretvaranje fonda akumulacije u zajedničko dobro udruženih proizvođača i učvršćivanje radničke klase kao vladajuće klase u svim porama ekonomskog života društva.²⁰

S naročitom se oštrinom obara Rodin na onaj dio moje rasprave u kojem se pledira za »izravnavanje osobnih dohodaka radničke klase i drugih pripadnika zajednice«. Prigovara mi da se tako zalažem ni manje ni više nego za nekakav – »vulgarni komunizam«. Njemu bi moralo biti poznato da kategorički zahtjev za ovom »svojevrsnom uravnilovkom« – u smislu svodenja svih osobnih dohodaka na »radničku nadnicu« – nije nikakav moj pronalazak niti je to neka moja teorija. To je teorija Karla Marxa, Friedricha Engelsa i Vladimira Iljiča Lenjina²¹, pa ako Rodin ima nešto protiv ove teorije onda mora smoci dovoljno smjelosti da njih izravno napada i da njima prilijepi etiketu »vulgarnih komunističkih«.

Ja u spornoj raspravi samo pokušavam da prikazem uvjete i iznesem razloge zbog kojih je ova teorija opravdana i primjenjiva u našim prilikama; nastojim da dokažem da je ta primjena nužna i da će ona donijeti goleme koristi radničkoj klasi i društvenoj zajednici.

Postalo je gotovo pravilo, da se napada vladajući sistem robno-novčanin odnos bez promatranja njegove stroge zavisnosti od stupnja razvoja društvenih materijalnih proizvodnih snaga i sa predrasudama kao da ta pitanja nisu u prošlosti raspravljana. Naš uvodni prikaz jedva da upućuje na sve bogatstvo prakse i teorije socijalističke robne proizvodnje u proteklih pola stoljeća njihova postojanja i razvoja. Uz to u pitanju su i ona tri važna momenta što smo ih istakli kao temeljne nužnosti koje nas prisiljavaju i stimuliraju da razvijamo tržišno privređivanje i njegove robno-novčane odnose.

Nema racionalnije organizacije rada na dostignutom stupnju razvoja društvenih materijalnih proizvodnih snaga nego što je robna proizvodnja i privređivanje posredstvom razmjene. To je opća konstatacija u svim socijalističkim zemljama, a od nje polaze i prva nastojanja da se ostvare robno-novčani odnosi i afirmira djelovanje zakona vrijednosti u nas. Tako već nakon prvih kratkotrajnih iskustava Boris Kidrič ističe da su u našoj mladoj socijalističkoj privredi veoma korisni robno-novčani odnosi ne samo u okviru privatnog sektora i u odnosu između njega i zadržnog sektora kao i u odnosu između zadržnog i državnog sektora, već isto tako i u okviru samog državnog sektora.²²

Uvelike je toj ranoj spoznaji pripomoglo i sovjetsko iskustvo, ne samo pozitivno već i negativno, tj. iskustvo u pogledu neuspjeha da se odnosi proizvodnje materijalnog života ostvare bez posredovanja robne pro-

²⁰ Pored poznatog Marxovog zaključka o likvidaciji kapitalizma i eksproprijaciji eksproprijatora na kraju prvog sveska *Kapitala* vidi takođe: K. Marx, *Opći statut Međunarodnog radničkog udruženja*, Marx-Engels, »*Izabrana dela*«, sv. I, str. 360; F. Engels, predgovor Marxovoj knjizi *Beda filozofije*, Beograd, 1946, str. 20; F. Engels, *Anti-Dühring*, Zagreb, 1946, str. 201-202; V. I. Lenjin, *Primerbe na knjigu N. I. Buharina »Ekonomika prelaznog perioda«, »Izabrana dela«*, Beograd, 1960, sv. 13, str. 117, itd.

²¹ Iscrpno smo izložili njihove stavove o ovoj »svojevrsnoj »uravnilovci« u članku *Radničke nadnice i činovničke plaće u socijalizmu, »Naše teme«*, br. 1/1957. i u knjizi *Teorija i praksa socijalizma*, Zagreb, 1966, dio VII.

²² B. Kidrič, *Karakter robno-novčanin odnosa u FNRJ, »Komunist«*, br. 1/1949, str. 44-5.

izvodnje i tržišta i iskustvo u pogledu neuspjeha da se posredstvom detaljnog centralističkog planiranja ostvari intenzivno privređivanje i poželjni tehnički progres u društvenoj zajednici i u svakoj njenoj privrednoj organizaciji.

Dovoljno je bilo pratiti samo Staljinove govore da se uvidi kako i najsvemoćniji »subjektivni faktor« u povijesti ljudskog društva ostaje posve bespomoćan kada ustrajno pokušava i opetovano ne uspijeva da »planski« ostvari racionalno gospodarenje i intenzificira procese proizvodnje u mjeri već moguće rentabilnosti.²³

Svugdje je iskustvo pokazalo da na ovom stupnju razvoja materijalnih proizvodnih snaga strogo centralističko planiranje može postizati uspjehe samo u oblasti ekstenzivnog privređivanja. I već na kraju prve decenije socijalističkog razvoja poljski ekonomisti optužuju planiranje ove vrste da stvara privredu koja bježi od svakog tehničkog napretka i uvođenja novina.²⁴ Mnoge su slične konstatacije i još oštriji sudovi izrečeni i u našoj publicistici o slabosti ovog privređivanja i nužnosti da se ono zamijeni potpunom samostalnošću radnih organizacija kao robnih proizvođača i nesmetanim djelovanjem ekonomskih zakona.²⁵

Uostalom, naše »političke tvornice« i sve ono što sada želimo da uklonimo privrednom reformom nemaju iza sebe samo nesposobnost, greške i egoizam političke i upravne birokracije; u istoj mjeri, ako ne i više, za to su krivi uvjeti privređivanja u kojima udruženi proizvođači ne raspolazu proizvodima svoga rada i u kojima slobodni robno-novčani odnosi i nesmetana djelovanja ekonomskih zakona ne mogu u potrebnoj mjeri doći do izražaja.

Još više diktiraju brži razvitak robno-novčanih odnosa aktualne potrebe efikasnijeg uklapanja naše privrede u međunarodnu podjelu rada. Međunarodni su ekonomski odnosi ponajviše robno-novčani odnosi, i mi samo preko odnosa ove vrste možemo saobraćati s drugim zemljama i narodima u našim privrednim vezama i transakcijama. Pa čak i neovisno od svih gubitaka koji zakonito prate u takvim odnosima svako neracionalno privređivanje i svako zaostajanje u ekonomičnosti, rentabilnosti i proizvodnosti rada, nije moguće zamisliti kako bi mogao funkcionirati sistem privređivanja u kojem bi jedni te isti proizvođači sudjelovali jednovremeno u domaćoj naturalnoj proizvodnji i u svjetskoj robnoj proizvodnji.

Ne može se vjerovati da protivnici robne proizvodnje misle da bi trebalo zatvoriti nacionalne granice te proizvoditi samo za sebe i ne uzimati

²³ Već u svom referatu o rezultatima prve petoljetke (7. siječnja 1933) Staljin ističe »loše gospodarenje« kao bitan nedostatak prakse. Godinu dana kasnije, u izvještaju XVII kongresu Partije, on podvlači u zaključcima da je potrebna hitna likvidacija nedostataka, kao što su loša organizacija rada, zaostajanje u podizanju produktivnosti rada, snižavanje cijene koštanja, veće rentabilnosti i poboljšanja kvaliteta proizvodnje. Dvadeset godina kasnije, u diskusijama povodom pripremanja novog udžbenika političke ekonomije, ekonomisti su ponovno konstatirali da centralističko upravljanje i planiranje naprosto »uništava princip rentabilnosti proizvodnje«; Staljin je ova shvatanja napao ali ne i osporio u svom radu *Ekonomičeskie problemi socializma v SSSR. Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, br. 9/1952, str. 15-16.

²⁴ Isp. npr. raspravu E. Lipinskog, *Model socijalističke privrede*, »Spoljnopolička dokumentacija«, br. 9/1958.

²⁵ Isp. našu raspravu *Poduzetnička struktura liberalnog socijalizma*, »Naše teme«, br. 7/1965.

ništa sa strane. To se i uz najbolju volju ne može postići u ovoj razvojnoj etapi. Moraju stoga potražiti puteve koji će omogućiti da se i u slučaju ukidanja robne proizvodnje uspješno rješavaju naše ekonomske veze s inozemstvom.

I ovako je još uvijek veoma krupan problem obrazovanja naših udruženih proizvođača kao privrednika i njihova osposobljavanja da se dostojno nose sa svojim suparnicima na svjetskom tržištu. Ne dati im prilike da se u vatri međusobne konkurencije osposobljavaju za neuporedivo teže i sudbonosnije okršaje u međunarodnoj razmjeni, isto je što i nevješta čovjeka ugurati na ring da se bori s renomiranim bokserom. Pa ako bi za čas i dopustili da će s ukidanjem robne proizvodnje nestati nejednakosti između članova naše zajednice, taj bi nas postupak u međunarodnim ekonomskim vezama doveo u takav odnos nejednakosti prema kojem ova unutrašnja nejednakost nije ni spomena vrijedna.

Najzad, tržišna privreda je jedini mogući osnov na kojem se danas mogu u nas afirmirati i razvijati odnosi samoupravljanja. Bez materijalne osnove, samostalnog donošenja ekonomskih odluka i stvarnog raspolaganja proizvodima svoga rada – sistem samoupravljanja ne može doći do izražaja. Zato treba biti na čistu s time da svaki napad na robno-novčane odnose dovodi u pitanje i društveno samoupravljanje.

Prirodno je i nužno da se u ovoj razvojnoj etapi inzistira na afirmaciji samoupravljanja u samim radnim organizacijama. Sve što je izvan toga nalazi se izvan dohvata udruženih proizvođača. Zbog toga i svaki zahtjev da se već sada samoupravljanje razvija i na razini društvenih zajednica, a napose na nivou republike i federacije²⁶, pogoduje samo interesima birokracije i objektivno šteti interesima radničke klase.

Kada se samoupravljanje maksimalno razvije u okviru radnih organizacija i njihovih udruženja ono će lako probiti te granice i proširiti se i na sve globalne poduhvate i odluke. Do tog vremena ostaje jedan jedini zdravi izlaz, a to je: dati birokraciji samo toliko novčanih sredstava koliko je dovoljno da se podmire osobni dohoci (njenih pripadnika i službi koje ona financira) u onim razmjerima i rasponima u kojima se kreću primanja radničke klase.

Treba odati priznanje onim političkim ljudima koji inzistiraju od početka na razvijanju robno-novčanih odnosa upravo radi afirmacije samoupravljanja. To čini Boris Kidrič već u doba formiranja ove nove ekonomske strukture društva²⁷; ponavljaju to kasnije i mnogi drugi privredni i politički društveni funkcioneri, a sada se i tekuća privredna reforma tretira kao nužna »zbog daljnjeg razvijanja samoupravljanja«²⁸.

²⁶ Taj zahtjev iznosi i Mihailo Marković u svojoj raspravi u prvom broju časopisa »Praxis«.

²⁷ O nacrtima novih ekonomskih zakona, u knjizi »Nacrt zakona o novom planskom i finansijskom sistemu«, Beograd, 1951, str. 3-4.

²⁸ V. Bakarić, *Trideset godina Komunističke partije Hrvatske*, »Nase teme«, br. 11/1967, str. 1981 i sl. - »Samoupravljanje se ne može u punijem opsegu razviti ako nema nekog stabilnijeg mjerila vrijednosti... Kurs na stabilizaciji dinara je zato bio nužan... S druge strane otvorila se - kako izgleda - u punoj svojoj žestini nova faza u samoupravljanju. Samoupravljač prestaje to biti po političkoj paroli i unutar datih, unaprijed isplaniranih okvira... Počeo je borbu za vlastite interese, pojavljuje se u svom pravom ekonomskom i društvenom obliku.«

Samoupravljanje je put i sredstvo da se prevlada državna poduzetnička struktura i birokratska samovolja sa svojim urođenim sklonostima da beskonačno gradi »političke tvornice« i bezmjerno povećava dohotke političke i upravne administracije. Ono je krupan korak dalje u nizu prevrata kojima se ostvaruje ekonomsko oslobođenje radničke klase i postiže ekonomsko oslobođenje rada. Posredstvom odnosa samoupravljanja prevladava se otuđenost čovjeka od uvjeta proizvodnje, njegove radne snage, slobode odlučivanja i djelovanja, korištenja plodova svoga rada, upravljanja društvenim poslovima itd.

U tom svjetlu pokazuju se i robno-novčani odnosi kao jedino moguće i uz to veoma podesan okvir i prikladna forma u kojoj se realiziraju i razvijaju ovi socijalistički preobražajni procesi. Neizbježni poroci i zli suputnici socijalističke robne proizvodnje koja je ispunjena ovim sadržajem moraju biti prihvaćeni kao nužna cijena kojom društvo plaća i ovo prevladavanje svoje zaostalosti. Jasno je da treba očekivati maksimum napora i zalaganja da i ovi porođajni jadi budu što bezbolniji i da se sve nehumanosti održe u najnužnijim i snošljivim okvirima.

Duboko griješe svi koji žive u iluziji da je danas moguće formirati ekonomski i društveni sistem u kojem će vladati savršena harmonija interesa i cvjetati humanizam na svim područjima. Nema idealnih ekonomskih i socijalnih uređenja na ovom stupnju razvoja društvenih materijalnih proizvodnih snaga. Prema tome, može se u najboljem slučaju birati između onog što postoji i onog što se nudi, i procjenjivati šta više odgovara ovoj fazi razvoja, što ima više pozitivnih i manje negativnih osobina i šta nas brže vodi do željenog cilja.

Ali protivnici robne proizvodnje ništa ne nude. Štaviše, uporno se ostaje u uvjerenju da je na filozofima da otkrivaju negativnosti postojećeg, a na drugima da traže nešto bolje i predlažu rješenja za skore društvene mijene.

Jasno je ovu platformu izložio i Gajo Petrović u jednom nedavnom intervjuu, što ga nije htjela publicirati »Slobodna Dalmacija« premda ga je naručila (eto nakaradnosti novinarskog tržišta na kojem ne vlada potrebna konkurencija), a sada ga objavljuje »Praxis«.

Na pitanje: »Prigovara vam se da ste na Korčulanskoj ljetnoj školi više upozoravali na situacije, nego što ste ponudili neka moguća rješenja« – Petrović odgovara:

»Bilo bi svakako pretjerano očekivati da će nekoliko desetaka ljudi za jedanaest dana naći izlaz iz »situacija« u koje se tromilijardsko čovječanstvo zaplelo tisućljetnim peripetijama. No mislim da »upozoravanje na situacije« nije nevažno i da svako takvo »upozorenje« sadrži bar neke elemente »rješenja«. Ako je riječ o Jugoslaviji, naše »situacije« može »rješavati« samo naša radnička klasa, u prvom redu tako da sa sebe strese sve one parazite koji su zasjeli na njenu grbaču.«²⁹

Petrović je na ovaj način jasno opisao područje na kojem se kreću filozofi njegove generacije; istakao je granicu koju oni nisu prekoračili a čini se da se i ne trude da to učine.

²⁹ »Praxis«, br. 5-6/1967, str. 882.

Nije na nama da dajemo sud o našoj filozofiji, o njenim preokupacijama i ambicijama. S malo truda moglo bi se lako dokazati da nam nedostaju mnoge pretpostavke za takve zahvate. Ono malo znanja i povremenih praćenja kretanja naše filozofske misli omogućavaju tek toliko da se »glasno misli« više o tome šta očekujemo nadalje od naše filozofije.

U svojoj prvoj generaciji naši su filozofi bili i ostali manje ili više dobri istraživači i interpretatori povijesti filozofske misli.

Druga generacija ima više ambicija i postiže sa svojim najboljim predstavnicima – među kojima je i Petrović – pravi revolucionarni prevrat. Skok se napose ogleda u njenom punom angažiranju u razbijanju dogmatizma u filozofiji, u revalorizaciji autentične marksističke filozofske misli, klasične teorije otuđenja i eminentno humanističke tematike, te u bespoštednoj kritici svega postojećeg. Time je ona ispunila, svoju, recimo, historijsku misiju. Do te je tačke stigla koju godinu unazad i pomalo već začuđuje što je ne prekoračuje. No ako u tome i ne uspije, ona i sa postignutim može biti zadovoljna jer je dostigla stupanj razvoja kojem još uvijek teže druge naše fundamentalne društvene nauke i jer je pripremala teren za novi revolucionarni zaokret u preokupacijama i ambicijama naše filozofije.

Taj zaokret treba da učini već stasala treća generacija filozofa – generacija kojoj pripada i Rodin – i da time prekorači uske horizonte svojih učitelja i zauzme položaj koji proizlazi iz dosadašnjeg razvoja filozofske misli u nas. U tome ona već pomalo kasni, premda se iz njene sredine izdvajaju rijetki pojedinci koji su i u tom pravcu već zakoračili.

Tri su minimalna uvjeta koje bi trebala da ispuni ova generacija ako hoće da se naučno afirmira, da udovolji zadacima svoga vremena i da zauzme dostojno mjesto u progresivnim tokovima našeg filozofskog mišljenja.

Prvi je uvjet da u »radikalnu kritiku svega postojećeg« unese novi kvalitet – u smislu promatranja onoga što jeste s pozicija onog što može i treba da bude. Nije, dakle, dovoljno ustrajati na devizi da svijet treba mijenjati i samo pokazivati nesavršenosti zbog kojih to moramo činiti; treba poučiti snage koje su na taj prevrat upućene kojim će sve sredstvima polučiti poželjne promjene i šta sve moraju ostvariti u predstojećim procesima društvene mijene. Što vjernije anticipiranje neposredne budućnosti glavni je zadatak naše daljnje filozofske misli. Dapače, samo s te platforme može i radikalna kritika svega postojećeg poprimiti potrebne dimenzije i steći dosljedno naučni karakter, a to će reći dignitet istinske revolucionarne marksističke filozofije.

Drugi je uvjet da filozofska istraživanja postanu više »marksistička« – u smislu traženja poticaja za sve promjene u oblasti političke i duhovne nadgradnje u razvijenosti materijalnih proizvodnih snaga i s njom povezanih nužnih mijena u načinu proizvodnje materijalnog života društva i u odnosima proizvodnje i prometa. Treba napustiti predrasude da se »filozofirati« može o svemu i svačemu, osim o proizvodnji materijalnog života. To, istina, filozofi riječima ne izražavaju, ali se faktički tako ponašaju pa je iz njihovih istraživanja isključena naša društvena »baza«. Posljedice su utoliko više nepovoljne, jer je i ovo istraživanje

bitan preduvjet naučne kritike svega postojećeg i jer je ono jedini mogući put kojim se može sagledati sistem koji treba da nadomjesti postojeće.

Treći je uvjet da filozofija kao društvena teorija postane više »socijalna«, konvencionalno govoreći, »klasna« nauka – u smislu nastojanja da izražava i otvoreno zastupa interese onog dijela društva koji je svojim ekonomskim i socijalnim položajem najviše otuđen od čovjekove generičke suštine i svega što vrijedi u naslijeđenoj kulturi i civilizaciji, pa je upravo radi toga najviše upućen i spreman da traži i ostvaruje društvene mijene. Stigli smo do faze razvoja u kojoj filozofska istraživanja ne mogu ostati »nepriistrana« i nezainteresirana ako žele da budu naučna. Zato i platforma od koje polaze ne smije biti tako zvani »trudbenik« ili »radni čovjek« – koji faktički ne postoji u stvarnosti već samo u našoj glavi kao plod najvišeg stupnja apstrakcije³⁰; mora to biti čovjek u njegovoj socijalnoj (klasnoj, kastinskoj) određenosti.

U toj se orijentaciji filozofija mora sasvim jasno opredijeliti: ili će biti vulgarna apologija prosvijetljenog birokratizma; ili će biti ideologija radničke klase (u Marxovom smislu) i tako postati najprogresivnije i najmoćnije duhovno oruđe naše epohe. To je u krajnjoj liniji izbor između »staljinističke« i »marksističke« orijentacije u filozofiji.

Jer smisao i suština staljinizma ponajviše i leži u odnosu prema radničkoj klasi – u omalovažavanju radničke klase i njenom zapostavljanju u ekonomskom i političkom životu zajednice, u onemogućavanju da se ona afirmira kao vladajuća vlada u svim porama ekonomskog života društva, da se kao rukovodeća snaga u materijalnoj proizvodnji društva posebno organizira i da organizirano nastupa, te da u cjelokupnom društvenom kretanju neposredno ostvaruje svoju revolucionarnu ulogu.

Naprotiv, smisao i suština marksizma ponajviše i leži u obrani i afirmaciji svih ovih vrijednosti koje staljinizam negira.

Samo u ovoj marksističkoj orijentaciji – tj. u beskompromisnoj borbi za neposredne i posredne, konkretne i apstraktne, kratkoročne i dugoročne interese radničke klase – može se naša filozofija potvrditi kao nauka i jedino tako može zauzeti posebno mjesto u razvoju svjetske filozofske misli. Dapače, može se bez mnogo teškoća dokazati da se i naučna kritika svega postojećeg može jedino s ove osnove dati.

S velikim zadovoljstvom možemo konstatirati da postoje jasni dokazi da se naša filozofska misao već kreće – istina sporo, ali sigurno – prema toj orijentaciji. *Eppur si muove!* To uostalom posvjedočuje i citirani intervju Gaje Petrovića kao i kritizirana rasprava Davora Rodina. Daleko je to ipak još uvijek od punog angažiranja na strani radničke klase i realizacije njenih bližih i daljnjih interesa. Dapače, filozofi se većinom još uvijek odnose prema radničkoj klasi na način koji se u klasičnoj teoriji naučnog socijalizma kvalificira kao – »metanisanje i klanjanje pred spontanošću«.

³⁰ »Marx i Engels su se nemilosrdno borili protiv ljudi koji su zaboravljali na klasne razlike, koji su govorili o proizvođačima, o narodu ili o trudbenicima. Tko makar iole poznaje djela Marxa i Engelsa taj ne može da zaboravi da se kroz sva ta djela povlači ismijavanje onih koji govore o proizvođačima, o narodu, o trudbenicima uopće. Nema trudbenika uopće, ili radnika uopće.« - V. I. Lenjin, *Izveštaj na desetom kongresu SKP(b)*, »Izabrana dela«, Beograd, 1960, sv. 14, str. 253.

— Jer kako da se drukčije shvati spomenuta Petrovićeva izjava. On smatra da je pretjerano očekivati da nekoliko desetaka ljudi (naučnih radnika) nađe za jedanaest dana izlaz iz nevolja u kojima se danas nalazi ljudsko društvo, pa i naša zajednica, a sam očekuje da će naše probleme riješiti samo naša radnička klasa. Nitko ne očekuje od filozofa da oni riješe aktuelne probleme društva. No prirodno je i opravdano svako očekivanje da filozofi i pojedinačno i grupno potraže i izlože niz mogućih rješenja aktuelnih problema i da tako pruže priliku radničkoj klasi i društvu da se opredijeli za ono što je najbolje. Filozofi su raspravljali jedanaest dana o referatima koje su pisali mjesecima i koji su plod njihova dugogodišnjeg rada, pa prema tome i predložena rješenja ne bi bila na brzu brzinu improvizirana. Ovako se i prećutno upućuje radničku klasu da zdravorazumski »igra svoju igru«.

Rodin je u tom opredjeljenju sasvim određen. U završnom dijelu svoje rasprave on tretira svako teorijsko utjecanje na neposredne proizvođače kao »direktno ideologijsko zamučivanje horizonta stvarnih interesa radničke klase«. I ne samo to. On sasvim otvoreno poručuje svima onima (ovdje meni) koji nastupaju s takvim teoretskim ambicijama da nastjedu »kauckijanskim varijantama« i djeluju samo protiv radničke klase.³¹

Što se mene tiče, ja sam u ovom pogledu srcem i duhom »kauckijanac«, a ne vjerujem da tako djelujem »protiv radničke klase«. Rodin olako postupa kada misli da se protivnika elegantno diskvalificira samo naljepnicom — »kauckijanac«. On će i ovdje morati smoći dovoljno smjelosti da kauckijancem nazove Vladimira Iljiča Lenjina, ocem kauckijanstva Friedricha Engelsa i djedom kauckijanstva Karla Marxa. Mene je, istina, daleko lakše nazivati kauckijancem — ali ja doista ovdje samo slijedim njihov primjer.

Evo najprije izvorne »kauckijanske varijante«:

»Mnogi od naših revizionističkih kritičara misle da je Marx tvrdio da ekonomski razvitak i klasna borba stvaraju ne samo uslove za socijalističku proizvodnju nego i direktno svijest o njenoj nužnosti... A nosilac nauke nije proletarijat, nego buržoaska inteligencija: u glavama pojedinih članova tog sloja nastao je moderni socijalizam, i tek oni su ga saopćili izdignutim po svom intelektualnom razvitku proleterima, koji ga onda unose u klasnu borbu proletarijata ondje gdje to dopuštaju prilike. Socijalistička svijest je, dakle, nešto što je izvana uneseno u klasnu borbu proletarijata, a ne nešto što je iz nje nastalo spontano.«³²

Kautsky nije na ovaj način izložio nešto što je ranijem naučnom socijalizmu bilo nepoznato; dapače, on je samo parafrazirao ono što je, recimo, Engels istakao u predgovoru »Seljačkom ratu u Njemačkoj« (1875). Lenjin je na ovu temu napisao čitavu studiju pod naslovom »Šta da se radi?« (1902). U njoj je šire citirao izloženi stav Kautskog i popratio ga ocjenom: »duboko tačne i važne riječi«.

³¹ Rodin piše: »Naposlijetku još samo nešto o interesima radničke klase. Radnička klasa ne treba više zaštitnike niti one koji će joj teoretski otvarati oči. Te kauckijanske varijante pokazale su se djelotvornim samo protiv radničke klase.«

³² Ove je riječi izrekao Karl Kautsky povodom projekta novog programa austrijske socijal-demokratske partije. Objavljene su u »Neue Zeit«, 1901-1902, XX, I, br. 3, str. 79.

Naučni se socijalizam i počeo da razvija na osnovu spoznaje da »bez revolucionarne teorije ne može biti ni revolucionarnog pokreta«. Uspjesi su postizani samo ondje gdje se borba vodila na tri fronta: teoretskom, političkom i praktično-ekonomskom. Najviše što radnička klasa može sama (bez vanjskih utjecaja) postići to je »embrionalni oblik njene svijesti« — oblik čije je dimenzije Engels precizno utvrdio riječima: »otpor kapitalistima«. O kakvom se »otporu« u našim prilikama može raditi lako je pogoditi. Uostalom, takve otpore već redovito registriraju i naše novine.

Sve što je iznad ove »embrionalne svijesti«, svaka veća ambicija i napose težnja da se ostvari djelomični ili kompletni socijalni prevrat, može proizlaziti samo iz vanjskog utjecaja na svijest radničke klase o njenom položaju i njenom zadatku.³³ Samo je ovaj vanjski utjecaj (utjecaj političkih ljudi ili utjecaj inteligencije) može osposobiti »da zбриše staro i stvori novo«.³⁴

Ako postoji uvjerenje da ova »zakonitost« važi samo za prošlost onda to treba dokazati i barem oskudno iskustvom ilustrirati. Nama se čini da ona i danas djeluje u punoj mjeri i da je stoga filozofsko »klanjanje pred spontanošću« najreakcionarnije stanovište što ga može zauzeti jedan važan odred naše naučne inteligencije. Ono otvara širom vrata ne samo birokratskoj nego i svakoj građanskoj neprijateljskoj ideologiji i stvara tako povoljne uvjete za nesmetano idejno porobljavanje naše radničke klase. Još uvijek se kao jedina prepreka ovim utjecajima javljaju naponi »političkih ljudi«. Inteligencija nije učinila napore ove vrste koji bi zaslužili da se posebno naglase i pohvale. Prije bi se moglo suprotno dokazati.

Pred nama su, međutim, sada takve promjene u oblasti političke nadgradnje koje stavljaju inteligenciju — napose onu koja naučno djeluje u sferi političke ekonomije, filozofije i sociologije — u posve novi položaj u društvu i zahtijevaju njeno maksimalno angažiranje na strani radničke klase. Radi se o »smjeni generacija« političkih ljudi, a svaku novu smjenu ove vrste prate — uz sve pozitivne tekovine — i sve veće opasnosti za naše daljnje društvene preobražaje.

Karakteristično je za generaciju političkih ljudi koja sada ubrzano silazi s političke pozornice, da je najvećim dijelom neposredno proistekla iz redova radničke klase i da je uz nju ideološki bila vezana svojim od-

³³ »Historija svih zemalja pokazuje da radnička klasa isključivo svojim snagama može izgraditi samo tredjunionističku svijest, to jest uvjerenje da je potrebno udruživati se u saveze, voditi borbu protiv poslodavaca, natjerati vladu da izda ove ili one za radnike neophodne zakone itd. A učenje socijalizma izraslo je iz onih filozofskih, historijskih i ekonomskih teorija koje su razrađivali obrazovani predstavnici imućnijih klasa, inteligencija.« - V. I. Lenjin, *Šta da se radi?*, »Izabrana dela«, Beograd, 1960, sv. 3., str. 248.

³⁴ »Ljudi su uvijek bili i uvijek će biti glupe žrtve obmane i samoobmane u politici dokle god ne nauče da iza svake moralne, religiozne, političke i socijalne fraze, obećanja traže interese ovih ili onih klasa. Pristalice reforme i poboljšanja uvijek će biti vučene za nos od branilaca starog dok ne shvate da se svaka institucija, ma koliko izgledala apsurdna i trula, održava snagama ovih ili onih vladajućih klasa. A da se slomi otpor tih klasa, ima samo jedno sredstvo: naći u samom društvu koje nas okružuje, prosvijetliti i organizirati za borbu snage koje mogu - i po svom društvenom položaju moraju - postati snaga koja je sposobna da zбриše staro i stvori novo.« - V. I. Lenjin, *Tri izvora i tri sastavna dijela marksizma*, »Izabrana dela«, Beograd, 1960, sv. 8, str. 173.

gojem i političkim akcijama i borbama još u predratnim vremenima. Nova generacija političkih ljudi koja je zamjenjuje nije velikim dijelom toga porijekla, a i odgajana je u ne maloj mjeri u »birokratskoj trarasti u zajedničko djelovanje na realizaciji datih interesa radničke klase, ali ne moraju. Razvoj može poprimiti i neki drugi pravac.

Realna je opasnost da se jednom stigne do generacije političkih ljudi koja će gledati u radničkoj klasi samo »živu ranu« i zaklinjati se jedino da će u (nesagledivoj) budućnosti realizirati njene (nedefinirane) »historijske interese«. Moramo se boriti za konkretne akcije svake nove generacije političkih ljudi u ostvarivanju onih interesa radničke klase koje je moguće realizirati na dostignutoj razvojnoj etapi. Ovo mora postati najvažniji dio programa što ga ona nudi. A na naučnoj je inteligenciji da uvijek iznova »unosio« u radničku klasu sve napredniju njenu ideologiju i da stalno drži pod baražnim pritiskom ove ideologije svijest i savjest upravne i političke administracije.

SUMMARY

RELATIONS OF SELFGOVERNMENT AND THE MARKET ECONOMY

In the introductory part the author gives a short survey of the development of praxis and theory of socialist commodity production in passed fifty years of their development. He takes into consideration the abolition of commodity production after the October Revolution and upon the problems of economy which no centralistic planning succeeded to solve in any socialist country. At the end of that part of his discussion the author sets out some fundamental moments whereon the development of commodity-money relations rest in our country.

After that follows a survey and criticism of phylosophical standpoint which does not comprize the necessity and usefulness of socialist commodity production and, in some events, even openly demands its immediate abolition. In the article there have also been made efforts how such conceptions do not take care about achieved experiences, already expressed theoretical standpoints and connection of commodity and non-commodity production along with the achieved atage of the development of material productive forces. There have also been set out some attitudes of the classics of scientific socialism and the author shows how criticized standpoints of philosophers do not agree with those attitudes.

After that in the essay some fundamental reasons have been set out, why the commodity production is the most convenient form of organization of work in our country. It makes possible an optimal use of all we have achieved in our economic development, to realize necessary level of productivity of work and to open maximal possibilities for further development of productive forces. Only by the way of the development of commodity production our economy can be successfully included in the international division of labour. Finally, commodity-money relations are the only possible foundation and frame for the formation and development of relations of selfgovernment in this stage of our development.

In the last part of the essay the author tries to find out reasons because of which many philosophers give decisive resistance to the existence and development of socialist commodity production in our country. The author investigates results and per-

